

Christologický cyklus Monogramisty ME v novozákonních tiscích Jiřího Melantricha z Aventinu*

The Christological Cycle of the Monogrammist ME in the New Testaments printed by Jiří Melantrich z Aventinu

Mgr. Jana Vlachová (Tvrzníková) / Ústav informačních studií a knihovnictví FF UK (Institute of information studies and librarianship, Faculty of Arts, Charles University), Na Příkopě 29, 110 00 Praha 1 – Staré Město

Resumé:

Příspěvek je sondou do vztahu renesančních tiskařů k tištěnému obrazu. Pojednává o christologickém cyklu Monogramisty ME z 30. let 16. století, přičemž seznam jeho ilustrací rozšiřuje o 15 dosud neznámých položek. Jiří Melantrich z Aventinu cyklus využíval i v průběhu 60. let ve svých novozákonních tiscích a před rokem 1576 nechal dokonce vytvořit jeho kopii. Znovupoužití původních, čtenáři dobře přijímaných motivů totiž nejen zabezpečilo úspěšný prodej titulu, ale také šetřilo náklady na práci kreslíře (autora námětu).

Klíčová slova: 16. století, česká knižní ilustrace, Monogramista ME

Summary:

This paper is a research study into the relationship of renaissance printers with the printed image. It deals with the christological cycle of the Monogrammist ME of the 1530s and adds 15 unknown items to the list of his illustrations. The cycle was also used by the printer Jiří Melantrich z Aventinu during the 1560s in his editions of the New Testament. He even ordered copies of the woodblocks made before 1576. The successful sale of the title was ensured thanks to the re-use of the original, which contained motives well accepted by readers, and the expenses on the artist (author of the sketch) were spared.

Keywords: 16th century, Czech book illustration, Monogrammist ME

Dnešní vztah čtenáře ke knižní ilustraci se podobá účtě k tvůrcům uměleckých děl. Ilustrátory známe jménem, máme mezi nimi své oblíbence a jsme ochotni zakoupit si knihu čistě kvůli charakteristickému vyjádření, které jí vtiskli. Vrátime-li se však o pět století do minulosti, zjistíme, že jména autorů ilustrací v knize zpravidla chybí. Známe sice několik mistrů svého oboru (např. Albrecht Dürer), většina z nich je ovšem doložena jen uměleckým monogramem (náš Monogramista ME); někdy bylo třeba vymyslet jejich pomocné označení dle specifického rysu nebo díla (jeho současník Mistr široké šrafury), přičemž jejich identita pravděpodobně nikdy nebude odhalena.¹ Předkládaný

* Tento výstup vznikl v rámci zastřešujícího projektu Specifického vysokoškolského výzkumu 2020-260557, řešeného na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. V textu příspěvku jsou uváděny zkrácené transkribované tituly starých tisků a datum vydání. Za účelem jejich jednoznačné identifikace je v poznámce pod čarou ke zkrácené citaci připojen identifikátor záznamu v *Knihopisu českých a slovenských tisků* (dále jen *Knihopis*), kde je možné nalézt podrobnější bibliografický popis. Odkazováno je na elektronickou verzi *Knihopisu KPS – Databáze Knihopis* [online databáze], 2015–, <http://www.knihopis.cz>.

1 Také Leon Voet na základě unikátně dochovaných záznamů z archivu Plantin-Moretovy tiskárny v Antverpách upozornil, že autory štočků byli často anonymní řemeslníci cestující za prací či učňové pracující pod dohledem dílenského mistra. Voet 1969, s. 196.

příspěvek je sondou do vztahu českých předbělohorských tiskařů k ilustraci knih určených co nejširšímu okruhu odběratelů, jež bude demonstrován na christologickém cyklu Monogramisty ME z 30. let 16. století. Ten i v průběhu 60. let využíval ve svých novozákonních tiscích Jiří Melantrich z Aventinu (1511?–1580)² a před rokem 1576 nechal dokonce vytvořit jeho kopii.

Monogramistovi ME a jeho dílu se doposud věnoval ve své monumentální monografii o severinsko-kosořské dynastii pouze Petr Voit.³ Označil jej jakožto „grafika“ – nespécifikoval tedy, zda se jednalo o kreslíře, dřevořezáče nebo se umělec věnoval obojímu. Oddělení podílu kreslíře od podílu dřevořezáče patří mezi problematické disciplíny výzkumu tištěné ilustrace – diskuze na toto téma probíhají již od konce 18. století.⁴ P. Voit atribuce založil na detailní znalosti tiskařského terénu 1. poloviny 16. století a do let 1527–1542 hypoteticky situoval tzv. *severinský ateliér*, jehož členem měl být i Monogramista ME.⁵ Styl jeho práce se vyznačoval vyrovnanou kresebnou linií a nastavovanou i kříženou šrafurou. Při znázornění hloubky krajiny se vyjadřoval nespoutaně a oční partie zatěžoval bohatou šrafurou.⁶ Tyto znaky lze považovat spíše za specifické pro dřevořezáče, protože předloha mohla být jen zběžně načrtnuta. Na základě analýzy bibliografických položek ze severinské tiskárny a těchto charakteristických znaků P. Voit určil, že umělec, jehož kaligrafický monogram ME se dochoval na borduře Jeronýmovy předmluvy k *Bibli* 1529,⁷ se podílel také na výzdobě našeho christologického cyklu a na dalších ilustracích, jejichž vznik iniciovali tiskaři Pavel Severin z Kapí Hory (zemř. 1553/54, činný 1520–1541) a Jan Severin ml. (zemř. 1545, činný 1538–1545).⁸ Mezi nimi nacházíme několik obrázků z Hájkovy *Kroniky české* 1541,⁹ na kterých se podílel umělec užívající spojitý monogram PS – dle P. Voita označující kreslíře.¹⁰ Na čtyřech ilustracích pracovali Monogramista PS a Monogramista ME společně.¹¹

Dle dat umístěných na ilustracích vznikl christologický cyklus v letech 1533–1534 pro dnes neznámou edici, pravděpodobně si jej objednal tiskař Pavel Severin. Má poměrně malé rozměry (cca 68 × 51 mm), proto se omezuje na klíčové momenty vybraných scén – většinu plochy zabírá figurální stafáž a jen výjimečně jsou zařazena krajinná či městská panoramata. Výstavbou námětů a kompozic navazuje na tradici velkých a malých pašijí Albrechta Dürera.¹² P. Voit našel 50 ilustrací cyklu v Corvinových *Vejkładech* 1539¹³ a 17 dalších v Corvinově *Rozjímání* 1541,¹⁴ vytištěných Pavlem Severinem. Tři

2 K němu literatura v Voit 2008, s. 583–584. První novodobou studii napsal Pešek 1991. Navázal na něj Voit 2014.

3 Voit 2013, s. 269–279.

4 Falk 2004, Bd. X (Formschneider, Formschnitt).

5 Voit 2013, s. 258–259.

6 Voit 2013, s. 269.

7 *Bibli česká*. Praha 1529. K01098.

8 K oběma tiskařům Voit 2013, s. 21–57. Seznam prací Monogramisty ME uvádí v poznámce pod čarou tamtéž, s. 269.

9 HÁJEK Z LIBOČAN, Václav. *Kronyka česká*. Praha 1541. K02867.

10 Seznam prací Monogramisty PS v Hájkově *Kronice české* uvádí v poznámce pod čarou: Voit 2013, s. 259.

11 HÁJEK Z LIBOČAN, Václav. *Kronyka česká*. Praha 1541. K02867, s. 2a s opakováním, 6b s opakováním, 24a s opakováním, 73b. (Voit 2013, s. 53–54, č. 2, 7, 21, 32).

12 Voit 2019, s. 52. K Dürerovi: Heffels 1981, Hollstein 1962, Hütt 1971. K Dürerovým následovníkům Mach 2017, s. 15–24.

13 CORVINUS, Anton. *Vejkłady na čtení nedělní*. Praha 1539. K01626.

14 CORVINUS, Anton. *Rozjímání o umučení Krista pána*. Praha 1541. K01625.

další se dochovaly v Ammoniově *Životě Pána našeho Jezukrista* 1547¹⁵ od Severinova nástupce Jana Kosořského (1510–1580, činný 1546–1557),¹⁶ jedna pak v Dietrichově *Kázání o mytí nohou* 1543¹⁷ vydaném Ondřejem Kubešem ze Žípů (zemř. po 1551, činný 1540 u Jana Severina, samostatně doložen 1543–1544, 1547?, 1551).¹⁸

Typografické vybavení severinské tiskárny používal později Jiří Melantrich a většinu již značně opotřebovaných štočků christologického cyklu otiskl v *Evangelích a epištolách* z let 1565¹⁹ a 1567,²⁰ dále v *Nových zákonech* z let 1564²¹ a 1570²² a příležitostně i v dalších tiscích. Naše srovnávací analýza nyní tento cyklus rozšiřuje o následujících 15 položek, které nesou P. Voitem definované znaky účasti Monogramisty ME (uvádíme číslo Knihopisu a stránkovou signaturu v knize):

1. **Kristovo narození s klečící Pannou Marií:** K02263, s. A7b; K15423, s. B5b; K17109, s. K7a; K17113, s. L5a; K17822, s. B2a.
2. **Kristovo zmrtvýchvstání:** K17109, s. F5b; K17822, s. M2a.
3. **Kristus před Kaifášem, nahoře nečitelný letopočet:** K02263, s. T6a.
4. **Kristus předveden před Ananiáše, vlevo „1533“:** K17822, s. K8b.
5. **Kristus vyhání kupce z chrámu:** K02263, s. Z8b; K15423, s. K7a; K17109, s. P1b; K17113, s. Q3b; K17822, s. R5b.
6. **Kristus a učedníci, vlevo dveře:** K02263, s. W8a; K15423, s. G8b; K17109, s. T8b; K17113, s. W6a; K17822, s. N4a.
7. **Kristus uzdravuje němého, vlevo dole „1534“:** K02263, s. Aa3a; K15423, s. L1b; K17109, s. H2b; K17113, s. H7b.
8. **Kristus uzdravuje nemocného vodnatelností:** K15423, s. M7a.
9. **Kristus uzdravuje slepého, vlevo vrba:** K02263, s. D5a; K15423, s. D6a; K17109, s. O8a; K17113, s. Q1b; K17822, s. F2b.
10. **Muž sedící u stolu u početní tabulky, vlevo muž stojící:** K17114, s. P4b.
11. **Navštívení Panny Marie, nahoře „1533“:** K15423, s. O4b; K17109, s. K5a; K17113, s. L3b; K17822, s. Z8b.
12. **Nanebevstoupení Krista, vpravo „1534“:** K02263, s. X3b; K15423, s. H4a; K17822, s. O1b.
13. **Seslání Ducha svatého:** K02263, s. X6b; K15423, s. H6b; K17109, s. T6a; K17822, s. O5a.
14. **Vraždění neviňátek, vlevo nahoře „1533“:** K02263, s. B5b; K17822, s. C3b.
15. **Zjevení zmrtvýchvstalého Krista Marii Magdaléně:** K15423, s. G4b; K17109, s. K1b.

Počet ilustrací christologického cyklu se tak rozrostl na 86 kusů. Po roce 1570 již štočky byly příliš poškozené, a tak Melantrich otiskoval jen jednotliviny z cyklu. Např. ve Ferově *Postile* 1574–1575²³ mu posloužil christologický cyklus Monogramisty EWA²⁴ – rovněž člena severinského ateliéru, a kopie zřejmě norimberského cyklu z Husovy

15 AMMONIUS, Alexandrinus. *Život pána našeho Jezukrista*. Praha 1547. K00206.

16 K němu Voit 2013, s. 57–72.

17 VEIT, Dietrich. *Kázání o mytí noh*. Norimberk 1543. K01903.

18 Voit 2013, s. 270–276. Ke Kubešovi Voit 2008, s. 503.

19 *Evangelia a epištoly*. Praha 1565. K17822.

20 *Evangelia a epištoly*. Praha 1567. K02263.

21 *Nový zákon*. Praha 1564. K17109.

22 *Nový zákon*. Praha 1570. K17113.

23 FERUS, Johann. *Postila aneb kázání evangelické pravdy*. Praha 1574–1575. K02450, s. Qqq5a.

24 K cyklu blíže Voit 2013, s. 266–268.

Postily 1564.²⁵ Při dalším vydání *Nového zákona* 1576²⁶ se přesto k cyklu Monogramisty ME vrátil a nechal 53 štočků vyřezat znovu.²⁷ Na pracích se podílelo více dřevořezačů dle různých zadání, protože část motivů je zrcadlově obrácena a šest je ohraničeno dvojítm, nikoliv jednoduchým rámečkem. Jako předloha jim posloužil pravděpodobně *Nový zákon* 1570, protože drtivá většina recyklovaných motivů předtím byla prezentována v něm, tři předlohy ovšem známe z jiných Melantrichových tisků²⁸ a k jednomu motivu jsme doslovnou předlohu nenalezli.²⁹ Řezáči odvedli poměrně kvalitní práci; nové štočky se od starých liší zpravidla jen drobnými detaily, které při kopírování předloh běžně vznikaly (rozdílná hustota šrafury, absence starších defektů apod.).

Obr. 1 *Nový zákon*. Praha 1570. K17113, s. A3a, Strahovská knihovna, sign. BB V 34.

Obr. 2 *Nový zákon*. Praha 1576. K17114, s. A3a, Národní knihovna ČR, sign. 65 D 1149.

Vraťme se ještě k ilustraci **Kristus myje nohy učedníkům** s vročením „1533“ od Monogramisty ME. Ta byla dosud známa jen z *Kázání o mytí noh* 1543³⁰ a dochovala se ještě ve dvou Melantrichových tiscích z 2. poloviny 60. let.³¹ Ve Ferově *Postilě* v 70. letech³² ovšem tiskař otiskl kopii tohoto štočku s propleteným monogramem PS

25 HUS, Jan. *Postyla*. Praha 1564. K03262. K tomu Pišna 2017.

26 *Nový zákon*. Praha 1576. K17114.

27 Jejich kompletní seznam bude uveden v autorčině připravované disertační práci.

28 Kristus rozmlouvá s Židy, v pozadí strom: K17114, s. E5a; Kristus a učedníci dva stojící, za nimi město, nahoře Duch svatý: K17114, s. W5a; Zjevení zmrtvýchvstalého Krista Marii Magdaléně: K17114, s. K7b.

29 **Muž sedící u stolu u početní tabulky, vlevo muž stojící:** K17114, s. P4b. Výjev nahrazuje ilustraci: **Žid sedí u početní tabulky, vpravo muž stojící, v pozadí muži zápasící:** K17113, s. P4b.

30 VEIT, Dietrich. *Kázání o mytí noh*. Norimberk 1543. K01903. Ilustraci otiskl Voit 2013, s. 278 dle stockholmského exempláře, který Knihopis neeviduje.

31 *Evangelia a epištoly*. Praha 1565. K17822, s. K5b; K02263, s. T2b.

32 FERUS, Johann. *Postyla aneb kázání evangelitské pravdy*. Praha 1574–1575. K02450, s. Qq5a.

Obr. 3 FERUS, Johann. *Postila aneb kázání evangelické pravdy*. Praha 1574–1575. K02450, s. Qqq5a, Knihovna Národního muzea, sign. 35 A 1.

v okně (obr. 3). Tento monogram se v totožné formě dochoval na ilustracích Monogramisty ME ve výše zmíněné Hájkově *Kronice české*. Není pravděpodobné, že Melantrich měl k dispozici původní více než 40 let starou předlohu obsahující kreslířův monogram PS, který by dřevořezáč ME na štoček nepřenesl, i když o nakládání s původními kresbami v našich tiskárnách nemáme žádné zprávy. Již ve 30. letech mohly existovat dvě verze štočku – s monogramem a bez monogramu, ani tomu však dosavadní znalost tiskové produkce 16. století nenasvědčuje. Spojitý monogram PS jsme našli v Melantrichově *Bibli* 1570,³³ jejíž výzdoba vznikala v průběhu 60. let,³⁴ avšak tento monogram má kurzívní formu. Prozatím tedy zůstává původ této iniciálami opatřené kopie nevysvětlen.

Některé typy publikací byly neodmyslitelně spjaty s ilustrací, u jiných pak jen zvyšovala konkurenceschopnost titulu. Její zařazení do knihy ovšem vyžadovalo nezměrné úsilí, které nutně provázal pečlivý kalkul. Melantrich neměl k dispozici

malíře či kreslíře, kterému by zadával zakázky na přilepšenou, nebo jej dokonce zaměstnával.³⁵ V rozporu se staršími interpretacemi Melantricha jakožto humanistického tiskaře konajícího vše pro obecné dobré³⁶ je recyklace motivů cyklu důkazem, že do inovativní výzdoby až na výjimky investoval jen velmi zřídka a s rozmyslem. Podíl kreslíře na ceně štočku sice nebyl nejvyšší, ale ani zanedbatelný. Např. dle archivního pramene z Norimberku malíř dostal za práci zaplacen 37 guldenů, kdežto překreslovač jen 9 guldenů, oproti tomu dřevořezáč dokonce 148 guldenů.³⁷ Znovupoužití christologického cyklu Monogramisty ME navazujícího na věhlasné Dürerovy grafiky tedy bylo levné a zároveň ověřené časem. Čtenář 16. století neočekával, že mu tiskář poskytne novou módní ilustraci, koneckonců ani Melantrichův nástupce Daniel Adam z Veleslavína (1546–1599, činný od 1578 u Melantricha, po jeho smrti správcem tiskárny, samostatně 1589–1599)³⁸ se později „neobtěžoval“ doslovné kopie christologického cyklu nahradit novějším ztvárněním.³⁹

33 *Bibli česká*. Praha 1570. K01104, s. H6b.

34 K dataci cyklu Tvrzníková 2019, s. 176.

35 To je tou dobou doloženo např. v Antverpách, kde Christoph Plantin pravidelně využíval služby Geoffroyho Ballaina, Pietera Huyse či Pietera van der Borchta. Voet 1969, s. 198–199, 233–234.

36 Zejm. Rachlík 1930.

37 Čáslar 1969, s. 55, pozn. 133; Falk 2004, Bd. X (Formschneider, Formschnitt). Více si kreslířovy práce cenili v Antverpách, kde přišla zhruba na polovinu odměny dřevořezáče. Voet 1969, s. 224.

38 K němu literatura v Voit 2008, s. 40–41.

39 Užil je např. v *Novém zákoně*. Praha 1597. K17117.

Seznam použitých zdrojů

- CÄSAR, Elisabeth, 1969. Sebald Schreyer. Ein Lebensbild aus dem vorreformatorischen Nürnberg. In: *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Stadt Nürnberg*, **56**, 1–213.
- FALK, Tilman, 2004. *Formschneider, Formschnitt* [online]. Reallexikon zur Deutschen Kunstgeschichte [cit. 2020-11-16]. Dostupné z: http://www.rdklabor.de/wiki/Formschneider,_Formschnitt.
- HEFFELS, Monika, 1981. Albrecht Dürer. *Sämtliche Holzschnitte*. Ramerding: Berghaus, 251 s.
- HOLLSTEIN, Friedrich Wilhelm, 1962. *German engravings, etchings, and woodcuts, cca 1400–1700*. Vol. 7 (Albrecht and Hans Dürer). Amsterdam: Menno Hertzberger, 292 s.
- HÜTT, Wolfgang, 1971. *Albrecht Dürer 1471 bis 1528. Das gesamte graphische Werk*. Bd. 2 Druckgraphik. München: Rogner & Bernhard, s. 1126–1968.
- KPS – Databáze Knihopis [online]. Praha: Národní knihovna České republiky, 2015–[cit. 2021-01-18]. Dostupné z: <http://www.knihopis.cz>.
- MACH, David, 2017. Tisk Pavla Sessia z roku 1623 s kopiemi grafik od Albrechta Dürera. In: *Knihy a dějiny*, **24**(1–2), 6–28. ISSN 1210–8510.
- PEŠEK, Jiří, 1991. Jiří Melantrich z Aventýna: Příběh pražského arcitiskaře. In: *Slovo k historii* 32. Praha: Melantrich, 40 s.
- PIŠNA, Jan, 2017. Otazníky kolem druhého vydání Husovy Postily z roku 1564. In: *Bibliotheca Antiqua*, **26**. Olomouc: Vědecká knihovna v Olomouci, Sdružení knihoven ČR, s. 123–143. ISBN 978-80-7053-319-2, 978-80-86249-82-7. Dostupné z: <https://vmdelta.vkol.cz/data/soubory/hf/bibliotheca-antiqua-2017/BA2017-Pisna.pdf>.
- RACHLÍK, František, 1930. *Jiří Melantrich Rožďalovický z Aventýnu*. Praha: Melantrich, 150 s.
- TVRZŇÍKOVÁ, Jana, 2019. Der Bibelzyklus von Florian Abel und Francesco Terzio. Der neue Illustrationszyklus für die Melantrich-Bibel von 1570. In: *Gutenberg-Jahrbuch*, **94**, s. 173–192. ISSN 0072-9094, ISBN 978-3-447-11217-8.
- VOET, Leon, 1969. The Golden Compasses. Amsterdam: Vangendt, 632 s. Dostupné z: https://www.dbnl.org/tekst/voet004gold01_01/.
- VOIT, Petr, 2008. *Encyklopedie knihy. Starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*. Praha: Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově, 1350 s. ISBN 978-80-7277-390-9.
- VOIT, Petr, 2013. *Český knihtisk mezi pozdní gotikou a renesancí. I. Severinsko-kosořská dynastie 1488–1557*. Praha: KLP – Koniasch Latin Press, 463 s. ISBN 978-80-8679198-2.
- VOIT, Petr, 2014. Neslavné začátky slavného tiskaře Jiřího Melantricha. In: BAĎUROVÁ, Anežka et al. *Humanismus v rozmanitosti pohledů: farrago festiva Iosepho Hejnic nonagenario oblata*. Praha: Knihovna AV ČR, s. 285–296. ISBN 978-80-86675-27-5.
- VOIT, Petr, 2019. Albrecht Dürer a počátky české ilustrace. In: *Acta Musei Nationalis Pragae – Historia litterarum*, **65**(1–2), 45–55. ISSN 2570-6861.
- VLACHOVÁ (TVRZŇÍKOVÁ), Jana. Christologický cyklus Monogramisty ME v novozákonních tiscích Jiřího Melantricha z Aventinu. *Knihovna: knihovnická revue*. 2021, **32**(1), 6–11. ISSN 1801-3252.